

**İNSANA VE TOPLUMA ETKİSİ BAKIMINDAN İDEOLOJİYİ
ANLAMAK****Ali Rıza SAKLI¹****Öz**

İdeoloji kavramı üzerinde yapılan çalışmalar, onu daha iyi anlamaya ve insana olan etkisini tanımlamaya yardımcı olabilecektir. İdeolojinin; bilim, felsefe ve din ile olan ilişkisi incelenmiş ve her üçünden de farklı olduğu ortaya konulmuştur. Bilimin yanlışlanabilir doğası karşısında ideolojinin kendini mutlak doğru olarak takdim ettiği, felsefenin sorgulamayı esas alan yöntemine karşılık ideolojinin eleştiriye tahammülünün olmadığı anlaşılmıştır. İdeoloji en çok dine yakın durmakta, dinin aşkın olana iman ederek fizik ötesini izah etme işlevine karşılık, ideolojinin bilime konu edilebilecek dünyevi konuları inanç mevzusu haline getirdiği değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, bilimle ideoloji arasında kesin bir ayrım yapılması gerekliliği öne çıkmaktadır. İdeolojinin insana yanlış bilinç verdiği ve onu yanlış yönlendirdiği gerçeği karşısında, insanın ideoloji ile ilişkisi kritik önem arz etmektedir. Modernite ve rasyonalitenin insan aklına mutlak bir güven duyma yaklaşımı, akılla kurgulanan büyük ideolojilerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. İnsan aklına yönelik post modern eleştiriler, gelecek yüzyıllarda ideolojilerin yıkıcı etkisinden insanları koruma potansiyeli taşıyabilir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, İdeolojilerin Sonu, Bilim ve İdeoloji, Din ve İdeoloji, Felsefe ve İdeoloji, İnsan ve İdeoloji

**UNDERSTANDING THE IDEOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF
HUMAN AND SOCIETY****Abstract**

Studies on the concept of ideology can help to better understand it and describe its impact on human beings. The differences of ideology from science, philosophy and religion was examined and it is understood that against the inaccurate nature of science, ideology presents itself as absolute truth and against the method of philosophy based on inquiry, ideology does not tolerate criticism. Ideology is similar to religion because both are based on faith but ideology evaluate the phenomena that can be subject of science. In this context, there is a need for a clear distinction between science and ideology. In the face of the fact that ideology gives false consciousness to man and misleads him, the relationship of man to ideology is critical. The approach of modernity and rationalism to an absolute trust in the human mind has been the basis for the emergence of the great ideologies conceived by reason. Postmodern critiques of the human mind can have the potential to protect people from the destructive influence of ideologies in the coming centuries.

Keywords: Ideology, End of the Ideologies, Science and Ideology, Religion and Ideology, Philosophy and Ideology, Human Being and Ideology

¹ Doç.Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aliriza.sakli@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7681-9253

1. Giriş

İdeoloji üzerine araştırma yapmak pek çok güçlüğü göze almayı gerektirir. Her şeyden önce kavramın üzerinde mutabakata varılan ortak bir tanımı yoktur. Bu nedenle araştırmanın önemli bir bölümü, ister-istemez, neden söz edildiğini belirleme; ideoloji kavramını anlama çabası olmak zorundadır.

İkinci güçlük, kavramın salt bilimsel değil, aynı zamanda siyasi yaklaşımlarla da ele alınmış olmasıdır. Öyle ki, Marksizm'in çelişkilerinin önemli bir kısmı ideoloji tartışmaları çerçevesinde ele alınmıştır. Hatta zaman içerisinde ortaya çıkan Marksist teorideki değişimlerden bir kısmı, bu çerçevede öne sürülen görüşlerden kaynaklanmıştır. Böylece ideoloji ve Marksizm tartışmaları belli oranda iç içe geçmiş olmaktadır.

Bir başka güçlük, genelde karşıt düşüncelerin ideolojik olarak nitelenmesi, hatta suçlanması, ama hiç kimsenin kendi görüşlerini bu sıfatla takdim etmemesidir. Böyle olunca, ideolojiyi olumlu anlamıyla tespit etmek zorlaşmakta, karşıt yaklaşımların ise tarafsızlık ve nesnellik noktasında hataya düşme ihtimali belirmektedir.

Bu çalışmada, ideolojinin içinden olaya bakmamaya; bir ideolojinin yandaşı veya karşıtı konumunda olmamaya dikkat edilecektir. Ancak, tartışmaların tarihi seyrinde belli ideolojilerin fazlaca zikredilmesi, bu çalışmayı da zaman zaman aynı tartışmalara çekebilecektir. Bu teknik zorunluluğun dışında, herhangi şekilde bir ideoloji zikredildiğinde, bunun benzeri ideolojilerin bir prototipi olarak ele alındığının düşünülmesi gerekir.

Birinci başlık olan girişten sonra, araştırmanın ikinci başlığı altında, bu kavramı ilk ortaya atan Destut de Tracy'den başlayarak, tarihi gelişimin bir özeti verilmeye çalışılacaktır. Üçüncü başlıkta; ideoloji türlerinin faydalı bulunan birkaç ayrıma göre sınıflandırmaları sunulacaktır. Dördüncü başlıkta; ideolojinin meşrulaştırma ussallaştırma ve amaca hizmet etme işlevleri ele alınacaktır. Beşinci başlıkta; "ideolojinin sonu"; "post-Marksizm" kavramı ile tarihi süreçlerde ideolojinin sonu ve çöküşü gibi kavramların ortaya atıldığı dönemler irdelenecektir. Altıncı başlıkta; ideolojinin bilim, felsefe ve din ile ilişkisi ele alınarak, ideolojik alanın bunlarla çakışan ve farklılaşan yönleri gösterilmeye çalışılacaktır. Yedinci başlık altında; "ideolojik hata"ya yol açtığı düşünülen, ideolojinin merkezi doğrularının zaman ve mekân bakımından genel değerlendirme ölçütü olarak kullanılışı ve bunun sonuçları ele alınmaya çalışılacaktır. Sekizinci başlıkta; ideolojinin insanı nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nihayet dokuzuncu başlık altında ulaşılan sonuçlara yer verilecektir.

İdeolojinin insanlığa katkıları ve zararları üzerinde durularak, insanı esas alan değerlendirmeler yapılması da gözden kaçırılmadan, konu ele alınmaya çalışılacaktır.

2.İdeoloji Kavramının Tarihi Serüveni

İdeoloji kavramının ilk kullanımı, Fransız İhtilali dönemine tekabül etmektedir. "İdeologlar" olarak anılan aydınlardan biri olan Destut de Tracy, 1797 yılındaki bu ilk kullanımda, kavrama "herkese doğru düşünme imkânı sağlamak için kullanılacak fikir bilimi" anlamını vermiştir (Mardin, 1976: 10).

Aydınlanma filozofları, ideolojinin "aklın aydınlatıcı ışığına" katkı sağlayacağı düşüncesindedirler. Onlara göre ideoloji, "aklın önünü tıkayan; tutku, önyargı ve kirli çıkarılara karşı" olumlu bir işleve sahiptir. Kavram, aynı olumlu anlamıyla 19. Yüzyıl pozitivizmine ve Emile Durkheim'e de geçmiştir. (Eagleton, 1996: 110).

İdeoloji kavramına olumsuz anlamını ilk olarak Napolyon vermiştir. İlk başta ideologların fikirlerini yaymaları için onlara imkânlar vererek destek olan Napolyon, daha sonra bu tavrını değiştirmiştir. Dini kurumların eğitim yasağını kaldırması yüzünden ideologların eleştirilerine muhatap olunca, onları "metafizik" yapmakla suçlamıştır (Mardin, 1976: 11). Böylece ideoloji ilk defa olumsuz anlamda kullanılmıştır ve artık olumsuz anlamlar peşini bırakmayacaktır.

İdeoloji kavramı, Marks ve Marksizm'le birlikte yeniden gündeme gelmiş ve önem kazanmıştır. Marks ve Engels ideolojilerin, "nesnelere gözün ağ tabakası üzerinde ters durması" gibi gerçeği ters gösterdiklerini belirtir (Marks ve Engels, 1976a: 23, Marks ve Engels, 1976b: 24). Marksizm ideolojiyi, insanlara "yanlış bilinç" vermekle suçlamıştır. Bu şekilde Marksizm, başlangıç dönemlerinde ideoloji kavramına oldukça olumsuz anlamlar yüklemiştir.

Marks'ın, "sosyal yaşam bilinci belirler" tezine karşılık, "bilincin sosyal yaşamı belirlediği" görüşü, "yanlış bilinç" olarak nitelendirilmiştir. Kişinin toplum dinamiğini, hayatın maddi unsurları yerine fikirlere bağlı görmesi, "ideolojik düşünme" olarak değerlendirilmiştir. (Mardin, 1976: 11-21). Anlaşıldığı üzere Marks, kendi görüşlerini bilim kabul etmekte, geleneksel inanç ve dünya görüşlerini, hatta felsefeyi (Özyurt, 2014) bile ideoloji olarak nitelemektedir.

Marks ve Engels, (1976b: 27) Alman İdeolojisi adlı eserinde, tek bilim olarak kabul ettiği "tarihin biliminin" yerini alan tüm inanç ve fikirleri "idealize edilmiş etkisiz ıvır zıvırlar" olarak niteleyip, "onlara karşı savaşmak gerekir" demektedir. Zamanla Marksizm'in bir ideolojik yönü yadsınamaz biçimde belirginleşince, onun bir ideoloji olduğu ilk defa Lenin tarafından kabul edilmiştir (Mardin, 1976: 24).

Gerek kurucularının ideolojiye olumsuz anlam yüklemeleri gerekse Marksizm'in giderek güç kazanması, ideoloji kavramının daha çok Marksizm çerçevesinde tartışılmasına yol açmıştır. Marksist yaklaşım, başlangıçta kendini "bilim", diğer sistemli izahları "ideoloji" kabul etmekteydi. Ancak sonradan, Marksizm'in ideoloji olduğunun kesin biçimde ortaya konulması ile ideolojinin sadece kendi temel izahları çerçevesinde ele alınmasını zorunlu görmeye başlamışlardır.

İdeoloji, insan beyninde oluşan bir düşünce ve bilinç olarak eşyaya yönelmektedir. Bu olgu, Marks'ın "sosyal yaşam bilinci belirler" görüşüne karşılık oluşturmaktadır. George Lukacs, "gerçeklik, olan bir şey değil oluşan bir şeydir ve oluşması için düşüncenin katılımı gerekir" (Eagleton, 1996:138) demek suretiyle, Marks'ın görüşünü revize etmiştir.

Lukacs'ın ideolojiye olumlu bakışına karşılık Mannheim, yeniden Marksizm'in ilk dönemlerindeki anlayışa dönmüştür. Ütopya ve ideoloji kavramlarını ortaya atarak, ideolojiyi "modası geçmiş inanç", "gerçeklikten koparılmış, miadı dolmuş, mitler, normlar ve idealler kümesi" olarak nitelemiştir. Ütopya ise "zamanından önce ortaya çıkmış" olmakla "gerçek dışı" sayılsa da, anlam olarak olumlanmıştır (Eagleton, 1996:159).

Mannheim'e göre, modern tarihte dört önemli ütopya örneği meydana çıkmıştır. Bunlar; (1) bin yılında çok büyük ve doğaüstü gelişmeler olacağı inancı olan Kliasma, (2) Liberal humaniter görüş, (3) Muhafazakâr düşünce ve (4) Komünist-Sosyalist görüştür (Mardin, 1976: 38-40).

Gramsci "hegemonya" kavramını ortaya atarak, analizlerinde bu kavramı kullanmıştır. Marksizm'in, Batı'da hâkim olan burjuva devletinin, emekçileri baskı altında tuttuğu görüşüne karşılık, güç ve rıza kavramlarını birlikte kullanarak bir farklılık oluşturmuştur. Ona göre, burjuva devletinin güç

kullanarak sağlanan baskıcı yönünden başka, bir de "ikna edici" yönü bulunmaktadır (Dağtaş, 1999: 343).

Gramsci'ye göre, toplumu denetim altında tutmak için devlet "güç" ve "rıza" olmak üzere iki araç kullanabilir. Egemen sınıfın güç ve açık baskı kullanmadan kabul ve "rıza" elde etmesine yarayan araç, Gramsci'nin hegemonya dediği ideolojidir (Oskay, 1980: 222). Hegemonya kavramının, devlet ile toplum arasındaki; okullar, ordu, basın, aile, dini kurumlar vb bütün aracı kurumları kapsadığı ifade edilmektedir (Eagleton, 1996:164). İdeolojinin temellerini maddi gerçeklerde bulan Gramsci, Althusser'den farklı olarak ideolojinin epistemolojik (bilgi-bilimsel) bir tanımına girişmemiştir (Hall, Lumley, Mc Lennan, 1985: 24).

Frankfurt Okulu Marksistlerinden Theodor Adorno, ideolojinin "farklı fenomenleri su götürür biçimde eşitleyerek dünyayı homojenize etme" özelliğine karşı, onu çözmek için bir negatif diyalektik gerektiğini düşünmektedir. Ona göre; "negatif aklın en yüce paradigması sanattır; sanat yekpare bütünlüğün hükümlerine karşı, duyumsal tikelin taleplerini öne çıkararak farklı olan ve özdeş olmayan adına konuşur". Burada, her şeye hâkim koca bir ideolojik sistemin teknelci yaklaşımlarla kurduğu egemenliğe karşı, ancak sanatla negatif bir tavır sergilenebileceği ifade edilmiş olmaktadır (Eagleton, 1996:180).

Frankfurt Okulu'nun ideoloji görüşleri üç madde altında özetlenebilir: (1) İdeoloji bir yanlış bilinçtir. Evrensellik iddiasında olan düşüncelerin, gerçekte kişisel çıkarların birer maskesi olduğunu gizlemektedir. (2) İdeoloji, durmadan tekrarlanarak bir dizi basmakalıp düşünceye (stereotipe); sözde hikmete dönüşmektedir. (3) Çağdaş totalitarizm denilen; Faşizm, Teknelci Kapitalizm, ve Stalinizm yüzünden, kültür, bütün insanileştirici yönlerini yitirmektedir (Oskay, 1980: 228).

İdeolojiyi iktidarla özdeşleştiren bir başka düşünür Habermas'tır. Ona göre; "iktidar tarafından sistemli biçimde çarpıtılan bir iletişim biçimi" olan ideoloji, "bir tahakküm aracı haline gelmekte ve güç ilişkilerini meşrulaştırmaya hizmet etmektedir." Habermas'ın bir başka önemli tespiti, dilin iletişimsel yapısının iktidar çıkarları tarafından bozulması ve kuşatılmasıdır (Eagleton, 1996:183). Burada ideolojinin söylem yönüne dikkat çekilmiş olması önemlidir.

Gramsci'nin hegemonya kavramını geliştiren Althusser, "devletin ideolojik aygıtları" kavramını ortaya atmıştır. Ona göre toplumsal formasyonu oluşturan; ekonomik, siyasal ve ideolojik alanlar arasında çelişkiler bulunmaz. "Okullar, kitle iletişim araçları ve diğer ideolojik aygıtlarla" devlet, "toplumsal ilişkileri yeniden üretmekte ve hâkimiyetini pekiştirmektedir" (Althusser, 1991: 32-45).

Althusser, bilim ile ideoloji arasında kesin bir ayırım yapılabileceğini öne süren güçlü bir ideoloji tezi ortaya atmıştır. Ona göre; "bilimin açık uçlu ve devrime uğratılabilir yapısına karşılık, ideolojinin kapalı, döngüsel ve kendi kendini onaylayıcı bir niteliği vardır" (Eagleton, 1996: 194-195). Althusser'e göre ideoloji ne bilimseldir ne de rasyoneldir. Bunların aksine "dünya ile aramızdaki duygusal ve bilinç dışı ilişkilerle, toplumsal gerçekliğe düşünce-öncesi bağlanma yollarımızı hatırlatır" (Eagleton, 1996: 41). Düşünce öncesi bağlanma yolları, rasyonalite dışı bağlanma olarak; duygu ve inanç yolu ile bağlılığı anlatmaktadır.

Althusser, "devletin ideolojik aygıtları" tezi ile Marksizm'in içinde kalarak bir yorum yaparken, epistemolojik yaklaşımı ile ideolojiye dışarıdan bakmaktadır. Ona göre, "ideolojik bir yaklaşım, kendi içinde sorulabilecek her soru için, belirli türden cevapları önceden varsayan bir biçimde oluşturulmuştur" (Eagleton, 1996:194). Kendisi, Marksizm'in dışından ideolojiye bakarak önemli bir açılım sağlamıştır. Althusser bunu yapmakla, hem Marksizm'den bazı temel noktalarda ayrılmış, hem de ideolojiye içeriden bakan yazarlardan çok eleştiri almıştır.

İdeolojinin her toplumda var olduğunu ve her zaman da var olacağını, dolayısıyla eşitliğin sağlanacağı varsayılan Komünist toplumda da yerini alacağını söylemiştir. Bu yaklaşımı, Ortodoks Marksizm açısından "skandal" olarak görülmüştür (Eagleton, 1996: 212).

Althusser'in görüşleri, Marksizm'in geçtiği bir evreden çok, Marksizm bakımından kurtulunması veya uzaklaşılması gereken bir çıkmaz sokak olarak da nitelendirilmiştir (Barret, 1996: 95). Bu noktada ilginç olan, Althusser'e yönelik bu itirazların, ideolojinin "kendi kendini onaylayıcı" niteliğini ortaya koymakla, kendisi tarafından önceden cevaplanmış olmasıdır.

"Kültürel bir sorun" olarak ideolojiye yaklaşan Gouldner, onun ancak toplumsal biçimlenmesini tamamlamadan önce bir "izm" olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal biçimlenme tamamladıktan sonra ise; (1) iktidara gelip egemenliğini pekiştiren hegemonik bir ideoloji, (2) statükoyu aşabilen eleştirel bir dil ve eleştiriye katılanların paylaştıkları ortak bir kültür haline gelmektedir (Oskay, 1980: 214-215). Gouldner'e göre ideoloji, "dini inanç veya mitolojik anlayıştan kopmayı" gerekli kılmaktadır. Buna göre ideoloji, metafizik alanla değil, fizik alanla ilgilidir. Hegel'in akılcılığına karşılık Schopenhauer, "gerçeklikte akla yer yoktur" ve "bilinçli olmak aldanmış olmak demektir" şeklindeki görüşleri ile ideolojiyi "yanlış bilinç" veya "yanlış fikir" noktasına götürür (Eagleton, 1996: 218, 227).

Nietzsche, ideolojiye iki anlam yükler: Birincisi; "fikirlerin yalnızca tutku ve çıkarların aldatıcı rasyonalizasyonları olduğu" görüşüdür. İkincisi ise, "durağan, tarihten soyutlanmış bir metafizik değerler alanına" karşılık gelir (Eagleton, 1996: 232). Freud'un bakışı da akla güven duyucu değildir. O, gerçeğe bakışı bir "kişilik sorunu" saymaktadır. Ona göre gerçeği bizden saklayan, içinde bulunduğumuz toplumsal yapı değil, çözümlenememiş kişisel sorunlarımızdır. (Mardin, 1976: 30). Freud'a göre; "her biliş yanlış biliş barındırır", bilinç dışı fantezi ile karışmamış hiç bir düşünce veya algı yoktur (Eagleton, 1996: 247).

Bu arada, ideoloji kavramının "geri döndürülemez ölçüde kirletildiğine" ve bu nedenle "yararlanılması güç" hale geldiğine inanan Foucault'ya da kulak vermek gerekir. Ona göre; (1) "madalyonun öteki yüzü olarak kabul edilemez hakikat iddialarıyla ilgili olduğu, (2) hümanist bir bireysel özne anlayışına dayandığı ve (3) Marksizm'deki yetersiz ve determinist (gerekirci) temel-üstyapı modeline yakalandığı için" ideoloji kavramı yararlı değildir (Barret, 1996: 138).

Sorel'e göre, maddi ortamdan bağlantısız olarak ortaya çıkan ideolojiler, "çıkar" savıyla anlatılamayacak kadar cesaret ve feragat içeren insan davranışlarına sahne olurlar. Bu cesaret ve feragat yol açan inandırıcı kuvvet, bugüne anlam veren bir yarını anlatan "mitos" yapılarıdır (Mardin, 1976: 46).

İdeoloji kavramına son ve çok önemli katkılardan biri, onun dil ve söylem içindeki göstergelerle bağlantısının ortaya çıkarılmasıdır. Voloshinov, "dil eklemlenmesindeki temel öge göstergedir ve göstergeler anlamın maddi kayıtlarıdır" (Dağtaş, 1999: 341) demek suretiyle, söylemin temsil edici maddi kayıtlarına dikkat çekmektedir. Gösterge adını verdiği bu kayıtlar olmaksızın ideolojilerin olmayacağını ve göstergelerin nüfuz sahası ile ideoloji alanının aynı yer ve zamanı kapladığını ifade ederek, söylemin ideoloji ile aynı şey olduğu sonucuna varmıştır.

Voloshinov'a göre, "göstergeler gerçekliğin yansımaları değil, onun ayrılmaz parçalarıdır." Böylece ideolojinin göstergebilimsel tanımı; "karşıt toplumsal çıkarların gösterge düzeyindeki mücadelesi" olarak yerini almaktadır (Eagleton,

1996: 270-271). Voloshinov'un ideoloji kavramına bu yaklaşımı, temel bir yaklaşım farklılığı getirmekle önemli bir katkı durumundadır.

Kavramın tarihi serüveni kısmını sona erdirmeden önce, ideoloji üzerine yapılan her çalışmanın, bir yönüyle kavramı anlama çabası olduğunu, bu anlamda bundan sonraki bölümlerde de aynı çabanın devam edeceğini ifade etmek gerekir. İdeolojiyi her tanımlama çabasının yetersiz olduğunu belirterek, birçok yönünü kapsayan bir tanımını "Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi"nden aktarıyoruz: "İdeoloji; dünyayı belli bir biçimde sunan, yorumlayan, değerlendiren, simgesel yüklü inanış ve anlatım örgüleridir; belli eylem tarzını biçimlendirecek, diğerlerini ise uygunsuz kılacak şekilde tasarlanmışlardır."

3.İdeoloji Türleri

Bir araştırma çerçevesinde ideoloji kavramı üzerine söylenebilecekler, bu konudaki bütün görüşleri yansıtamayacağı gibi, ideoloji türleri bahsinde de bütün tasniflere değinmek mümkün olmayabilir. Bunun yerine, bir taraftan araştırma konusu hakkında yeterli fikir verecek kadar bilgi vermek, diğer taraftan araştırmanın amacına yönelik olan literatüre yer vermek tercih edilmiştir.

İdeolojiler, ana ideoloji türleri olarak; muhafazakâr, reformcu, ihtilalci ve karşıt olmak üzere dört tür olarak ele alınabilirler. *Muhafazakâr ideolojilerin*, genellikle var olan düzeni savundukları kabul edilir. Tanım gereği, "muhafaza etmek" söz konusu olduğuna göre, bu sav fazla yanlış sayılmaz. Ancak buradaki muhafazakârlığın bir din, kültür ve ahlâk sistemini mi, yoksa devlete hâkim olan mevcut siyasal sistemi mi korumayı hedeflediği çok açık değildir. Sözelimi, Kemalizm başlangıçta devrimci iken, sonrasında kendi kurduğu sistemi muhafaza etmeye yönelmiştir.

Buna karşılık *reformcu ideolojiler*, ortaya çıkan yeni koşullar karşısında mevcut sistemi yenilemeyi hedeflerler. Düzene karşı değildirlere, ancak düzene çekidüzen verilmesini ve gerekli reformların yapılmasını savunurlar. *İhtilalci ideolojiler ise*; mevcut değerler sistemini kökten değiştirmeyi esas alırlar. Eski sistemi ortadan kaldırmak ve yerine kendi savundukları sistemi koymak amacındadırlar. Son bir kategori olarak *karşıt ideolojiler*, yerleşik değerler sistemine karşıt olan tutum ve davranışları desteklemeye ve haklı göstermeye çalışırlar (Ergil, 1983: 36).

Bir başka ayırmada ideolojiler, modern ve geleneksel olarak ele alınabilirler. Modern anlamda ideoloji, zamanı ve mekânı kuşatma iddiasında olan; genellemeci ve sistematik düşünce biçimleridir. Belli başlı modern ideolojiler; Fransız İhtilali ile ortaya çıkan Milliyetçilik, Faşizm, Nazizm, Liberalizm ve Marksizm olarak sayılabilir.

Geleneksel ideolojiler, modern dönem öncesinde ortaya çıkan ideolojilerdir. Geleneksel toplumlarda ideoloji; idare edilenlerin arasında yaygınlık kazanmış, belli yönelimlere sahip olan ama sınırlı ve belirsiz fikir kümelerinden oluşurlar (Mardin, 1969: 8).

Eskiden, büyük savaşlarla birbirleri ile mücadele etseler de, dinlerin veya dindarların, eski dönemlerde tarihin bir "dinler mücadelesi" olduğunu savundukları düşünülemez. Geleneksel ideolojilerde ortaya çıkan bu genellemeci tavır, ileride değinileceği üzere, modern ideolojilerin geleneksel ideolojiler üzerine etkisi sonucu ortaya çıkmış olmalıdır.

İdeolojiler, bir başka ayırmada gevşek ve sert ideolojiler olarak incelenebilirler. Gevşek ideolojiler, birbiriyle ilintisiz ve dağınık birey odaklı görüş ve düşünceler ile toplumsal yaşama ilişkin topyekûn bir bakış ya da alternatif

getirmeyen sistemlerdir. Bu yüzden kolayca eğilip bükülebilir ve şekillendirilebilirler (Çulhaoğlu, 1998: 18). Bir başka ifadeyle, "kitlelerin şekilsiz inanç ve bilgisel (cognitive) sistemleri" (Mardin, 1969: 7) gevşek yâda yumuşak ideoloji olarak nitelendirilebilir. Gevşek ideolojilere genellikle dini inançlar örnek gösterilir. Ancak bazı durumlarda dinlerin de "sert ideoloji" kapsamında değerlendirilmesi gereken kabul biçimleri görülebilmektedir.

Buna karşılık sert ideolojiler, "sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlerine dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli bir yapı" (Mardin, 1969: 7) arz ederler. Sert ideolojiler, gevşek olanlara nazaran çok daha kapsamlıdır ve iç tutarlılığa sahiptirler. Ayrıca geliştirilmiş bir tarih anlayışları vardır. Bu ideolojiler, belirli grup veya kesimlerden oluşan kolektif yapıların, belli bir amaç doğrultusundaki görüş ve düşüncelerinden oluşurlar (Çulhaoğlu, 1998: 18).

Başlıca sert ideolojiler; Faşizm, Nazizm ve Komünizmdir. Max Gallo, faşizm ve sosyalizmde zaman zaman barbarlığın vahşice ve beklenmedik şekilde ortaya çıkışını; bu ideolojilerde tasavvur, imajlar, mitoslar sistemi ile dünyanın ve tarihin gerçekliği arasındaki farklılığın büyümesine bağlamaktadır (Gallo, 1981: 184). Bu tespit, sert ideolojilerin bulunduğu bir noktayı gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Ortaçağ'da, Galileo'nun "Dünya dönüyor" deyişini bile suç sayan Engizisyon anlayışı ile günümüzdeki bazı aşırı din anlayışları, dinin sert ideoloji biçiminde algılanıp uygulanabileceğini göstermektedir.

4.İdeolojinin İşlevleri

İdeolojiler, çeşitli türdeki *amaçlara hizmet eden araçlar* şeklinde bir işleve sahiptirler. İdeolojik düşünen, yani düşüncesine temel olarak bir ideolojiyi alan kişi, ilk bakışta ideolojiyi nihai amaç edinmiş gibi görünür. Hâlbuki ideoloji, "başka amaçlara ulaşmayı sağlayacak bir araç" olarak işlev görür. Marks gibi Freud da, asıl amacın "dünyayı yorumlamak değil, onu değiştirmek" olduğunu savunmuştur (Eagleton, 1996: 225).

İdeolojinin bir doğru-yanlış meselesi olmadığını Gramsci ve Althusser gibi Sorel de söylemiştir. Ona göre, "doğru kavramını; canlı, örgütleyici ilkeler olarak, işçi sınıfındaki soylu ve köklü hisleri açığa çıkardıkları ve onları devrimci eyleme teşvik ettikleri sürece" ideolojiler için kullanabiliriz (Eagleton, 1996: 261). Burada ideolojinin, sadece "işçi sınıfının diktatörlüğü" olarak tanımlanan sosyalist iktidara hizmet ettiği sürece doğru kabul edilmesi şeklinde bir yaklaşımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun bilimsel "doğru" ile bir ilgisi yoktur.

Sorel'in ideolojiye bu "içeriden" bakışı, temelde kendisi gibi düşünen Eagleton'a bile fazla gelir: Sorel'in, "hiç bir rasyonel tümevarım, Sosyalizmi saran gizem bulutunu dağıtamayacaktır" sözünü, "tipik bir bilgisizlik taraftarı davranış" olarak niteler (Eagleton, 1996: 262). Doğruluğu bir amaca yönelmesinden ibaret olan ideoloji, insanı bu amaç için nasıl harekete geçirmektedir? İnsanın harekete geçebilmesi için haklı olduğuna inanması gerekir. İdeoloji, itiraf edilmesini uygun bulmadığı olguları bilinçaltına veya bilinç-ötesine iterek, eylem için gerekli olan "bilinci" sağlamış olmaktadır (Lapierre, 1981:18).

İdeolojinin teorideki olduğu haliyle pratiğe aktarılmasının zor olduğu, Sovyet Sosyalizmi uygulamasından anlaşılmıştır. Amaca hizmet eden bir araç olarak başarılı olmakla birlikte, ulaşılabilecek sonuç üzerinde belirleyici olamayan ve en güçlü noktası olarak görünen "mutlu gelecek" bakımından zaaf gösteren bir yapı ortaya çıkmıştır.

İdeolojiler, *ussallaştırma (rasyonalize etme) fonksiyonu* icra ederler. Ergil'e göre (1983: 15) ideoloji, "karakteri gereği sınıf veya küme çıkarlarını savunduğu halde, bunları evrensel gerçekler olarak sunduğu için ve bu şekilde gerçeğin tümünü yansıtmadığından doğrudan bir sapmadır ve aldaticıdır." Burada, ideolojinin yanlış bilinç olmanın ötesinde, aldaticı ve sapma olduğu tespiti yapılmaktadır.

Şerif Mardin (1976: 100-101), ideolojik taraflılığa yol açan üç unsur belirlemiştir. Bunlar; "(1) 'insanın içinde gömülü olduğu grubun etkisi, (2) olaylara bakılan kültür gözlüğü ve (3) toplumun simge dağarcığını koruyan, simgeleri yazılı veya sözlü olarak kitlesel anlamda kullanan aydınların etkisidir.'" Bu tespit irdelendiğinde; mensup olunan grubun kişi üzerindeki yönlendirici etkisi, kişinin gruba bağlılık düzeyiyle değerlendirilebilir. İçinde yetişilen kültür de insana bir bakış açısı ve temel yaklaşım kazandırır. Üçüncü olarak, bireylerin duygu ve düşünce olarak beslendiği kanaat önderlerinin etkisine değinilmiştir.

İdeolojik yanlılık, hata veya doğrudan sapma, gerçek anlamda bir "hata" mıdır? Bilindiği gibi "hata", sonucu bilinerek ve göze alınarak yapılan bir şey değildir. Hâlbuki ideolojik hata, "belirli türden nedenleri ve işlevleri olan bir hatadır" (Eagleton, 1996: 57). Yani sonucu bilinmekte ve göze alınmaktadır. Fakat hata veya doğrudan sapma, her zaman *ussallaştırma* yoluyla maskelenmektedir.

Eagleton (1996: 84), ideolojinin toplumsal çıkarı ifade eden bir şey olmaktan ziyade, onu *ussallaştıran* bir yaklaşım olduğunu söyler. *Ussallaştırma*, olgulara mantiken tutarlı veya etik olarak kabul edilebilir bir izah getirme girişimi olarak tanımlanmaktadır. "İdeolojilerin rasyonalize edici olduklarını söylemek, zaten onlara ilişkin nahoş bir şeyler olduğunu -onların savunulamaz olanı savunmaya çalıştıklarını, bazı yüz kızartıcı güdülerini cafcıflı kılıflara gizlemeyi denediklerini ima etmektir".

İdeoloji, *ussallaştırma* suretiyle tutarsızlıklardan kurtulmaya ve kendisini *yeğpare* bir gerçeklik olarak kabul ettirmeye zemin hazırlar. Bunun sonucu ise, başlısına gerçeğin sözde tutarlı bir izah sağlayarak onu hoşnut etmesi ve amaca yürümek için güdülemesidir. Demek ki, *ussallaştırma* işlevi ile bireylere sözde tutarlı bir bakış açısı kazandırmakta ve onları ideolojik kitle hareketine katılmak üzere hazır hale getirmektedir.

İdeolojiler, *iktidarı meşrulaştırma aracı* olarak da işlev görürler. Gramsci'nin "hegemonya", Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" şeklinde simgeleştirdikleri görüşleri, ideolojinin iktidarı meşrulaştırma aracı olma fonksiyonunu ortaya koymuştur. Gramsci'de halkın devlet otoritesini "rıza" göstererek kabul etmesini sağlayan ideolojidir. Burada hegemonya, devlet ile ekonomi arasındaki bütün kurumlar kullanılarak sağlanmaktadır. Althusser'de devlet; okullar, basın, kitle iletişim araçları vb gibi ideolojik aygıtları kullanarak egemenliğini pekiştirmektedir. İşte devlet ile egemenliği kabul etmesi istenen toplum arasındaki bütün iletişim araçları, egemenliği meşrulaştırarak sunarlar.

Genel olarak, geleneksel ideolojilerin iktidarı meşrulaştırma işlevi gördükleri kabul edilir. Aslında geleneksel ideolojiler, başlangıçta "meşrulaştırma formülleri" olarak icat edilmemişlerdir (Therborn, 1989: 64). Fakat iktidarı meşruiyet arayışı içinde ideolojik söyleme sığınmaları, onlara bu fonksiyonu kazandırmıştır. Hangi tür ideoloji olursa olsun, iktidara geldiğinde onu meşrulaştırma işlevi görmekten kendini alıkoyamaz.

İktidarı meşrulaştırmanın ötesinde, özellikle sert ve sistemli ideolojilerin, kitleleri peşinden sürüklemeye potansiyeli taşıdığı bilinmektedir. Genellikle dünya hakimiyeti peşinde koşan bu ideolojiler, II.Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, kitlesel insan kayıplarının yaşandığı trajik sonuçlara yol açmışlardır. Sebep oldukları

kötülüklerle nispetle bu ideolojilerin savaşlarla ortadan kaldırılması veya bir şekilde sonlandırılması insanlığın gündemini meşgul etmiştir. Bir başka açıdan, insanlığın ulaştığı yüksek bilimsel düzey sebebiyle, kurgusal birer inanç sistemi oluşturan ideolojik izahlara ihtiyaç kalmayacağı ve bu sebeple sonlarının geleceği düşünülmüştür.

5.İdeolojilerin Sonu

İdeolojinin sonundan bahsedenler, ya onun bilim karşısındaki durumunu konu ederek kuramsal açıdan yaklaşmışlar veya yaşanan pratikten çıkarımlar yaparak bir sonuca varmaya çalışmışlardır. XIX. asrın bir fizik bilimleri asrı olması ve insanın evren hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması, ideolojiler için müsait bir ortam sağlamıştı. XX. yüzyıl ise, insanlığın evreni daha iyi tanıdığı bir asır olması nedeniyle, kâinat ideolojilerine şans tanımayacağı şeklinde bir görüş ortaya atılmıştır (Merleau-Ponty, 1981: 244).

Bazı yazarlar ise, "üzerinde yaşadığımız gezegenin tek merkeze bağlanmış ve bölünemez bir hal alması" karşısında, "ideoloji ile bilim arasında barış içinde bir arada yaşama" imkânının kalmadığı görüşündedirler. Bu ikilemden kurtulmak için ideoloji ile bilimden birinin yok olması gerektiği, ilmin batışının ilerlemenin durması anlamına geleceği için muhtemel olmadığı, bu nedenle ideolojinin batışı ile ikilemin sona ereceği söylenmektedirler (Dimitriu, 1981: 78-79).

Aslında ideoloji ile bilim arasında bir karar vermek için, her iki disiplinin gördükleri işlevleri veri olarak alıp değerlendirmek söz konusu olabilir. Bu durumda ideolojik uygulamaların hanesinde; Faşizm, Nazizm, Komünizm ve Kapitalizm gibi belli başlı ideolojilerin rol aldığı bir dünya savaşı (II.Dünya Savaşı) ile başarısızlığını kendisi ilan etmiş bir Sovyet denemesi, bilimin hanesinde ise somut ve gerçek bilimsel ilerleme tarihi yerini alır.

İdeolojilerin sona erdiğinin ilan edildiği tarihi dönemleri ele almadan önce, hemen bütün ideoloji araştırmalarında örnek olarak ele alınan Marksizm'e yöneltilen ve "Post-Marksizm" adı altında toplanan görüşlere değinmek istiyoruz. Post-Marksizm, "göstergebilim" veya "söylem" kuramı adı verilen görüşlerin epistemolojik değerlendirmeleri sonucu, Marksizm'in temel tezlerini tartışmaları ile belirlemiştir. Post-Marksist görüşlere, klasik Marksizm'i savunanların ideolojik cevapları da gecikmemiştir.

İngiliz sosyologlar Paul Hirst ve Barry Hindess, siyaset kuramı ile ilgili çalışmalarında, kavramlarımız ile dünya durumu arasında birebir bir eşleşme veya karşılıklılık olduğu şeklindeki klasik epistemolojik yaklaşımı reddederler. Yazarlar, bilmemizi olanaklı kılanın, "dünyanın bir kavramın şeklini alması olduğunu savunmanın akılcı (rasyonalist) bir safсата olduğunu söylerler." Onlara göre; "nesnelere, kendilerine yaklaşmaya çalışan bir söylem alanına dışsal şeyler olarak değil, baştanbaşa onlar tarafından oluşturulan, bu tür söylemlere tamamen içsel olan şeyler olarak değerlendirilmelidir" (Eagleton, 1996: 281-282).

Post-Marksist savın öne sürdüğü görüşlerdeki gerçeklik noktası; "göstergelerin ya da siyasi ve ideolojik temsil araçlarının, gösterdikleri şey bakımından her zaman için aktif konumda olduklarıdır." Bu anlamdadır ki, "siyasi-ideolojik çıkarlar, 'verili' sosyo-ekonomik koşulların itaatkâr, kendiliğinden bir ifadesi değildir." Dolayısıyla "siyasi ve ideolojik söylemler, durumu kendilerine özgü yollarla kavramlaştırarak kendi gösterilenlerini kendileri yaratmaktadır" (Eagleton, 1996: 288).

Yalnızca toplumda bir yer işgal etmenin, kişinin toplumsal inanç ve çıkarlarını belirleyeceği veya onu inanç ve çıkarlarla donatacağı görüşü elbette

anlamalı değildir. Aksi halde her kadının zorunlu olarak feminist, her işçinin de Marksist olması gerekirdi. Çıkarlar insanın inşa ettiği şeylerdir ve bu anlamda siyasetin iktisadi durum üzerinde üstünlüğü söz konusudur (Eagleton, 1996: 285). İşte Post-Marksizm, sonuç olarak Marksizm'in 'iktisadın siyaset üzerinde üstünlüğü' şeklindeki temel tezini tersine çevirme noktasına gelmiş bulunuyor. Post-Marksistlere cevap veren Eagleton (1996: 281-283), onları "eski devrimci siyasi konumdan sol reformist konuma" göç etmekle ve "Marksist doktrini çürütme amacı gütmekle" suçlamaktadır.

Bir başka Post-Marksist denilebilecek çalışma, Laclau ve Mouffe tarafından kaleme alınmıştır. "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" adlı çalışmanın girişinde; "tıpkı normatif epistemolojiler çağı sona erdiği gibi evrensel söylemler çağı da sona ermiştir" dedikleri için, Michele Barret (1996: 73) tarafından okunmalarının yararsız olduğu ve onlara cevap vermenin Marksistlere yakışmayacağı tepkisiyle karşılaşırlar.

"Marksizm'in belitlerinin özellikle de sınıf, ideoloji ve siyasal söylem arasındaki ilişkilerle ilgili olanların, çağdaş dünyada kendinden menkul hakikatler olmadıkları sonucuna varılırsa", o zaman adı geçen yazarların "Marksizm'in sınıf özcülüğüne meydan okumaları", Barret'a göre (1996: 92), "Marksist modelde önemli bir çatırdamayı, gerçekte çöküşü temsil eder." Post Marksizm üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, onun Marksizm'den bir kopuşu ifade ettiğinde hemfikirdir (Şentürk, 2016, Oçak, 2018). Bu kopuş, Barret'te olduğu gibi, "Marksist modelin çöküşü" görüşüne kadar vardırılabilmektedir.

Post-Marksizm'den sonra, ideolojilerin sonu tartışmalarına sözü getirmek yararlı olabilir. Daniel Bell'e atfedilen, ideolojilerin sonunun geldiği görüşü, aslında gelişmiş Batı toplumlarını kastetmekteydi. Bu görüşlerin genel hatlarıyla ortaya çıktığı 1955 tarihli Milano, Kültür Hürriyetleri Kongresi'nde varılan sonuçlar şunlardır (Mardin, 1976: 125-126): (1) Totalci ve aşırı ideolojiler gerileme halindedir. (2) Gerilemenin nedeni Batı'da ulaşılan bolluk düzenidir. (3) Gerilemenin işareti, sağ ve sol uçların giderek benzerlik göstermeleridir.

Aslında bu Kongre'nin düzenlendiği 1955 tarihinde, birinci maddede bahsedilen "tümcü ve aşırı ideolojiler" tanımına uyan Nazizm ve Faşizm'in ortadan kaldırılmasının üzerinden 10 yıl geçmişti. "Sert ideolojiler" sınıfına giren bu ideolojilerin, II. Dünya Savaşına yol açıp yenildikten sonra ortadan kaldırılmış olmaları, bu türden ideolojilerin sonunun geldiğine herhalde ilk karine durumundaydı. Son iki maddeye bakıldığında ise, sonunun geldiği varsayılan ideolojinin Marksizm olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Daniel Bell, "Amerikan toplumunun sınıf çatışmasının ertelenmesini ussallaştırdığını ve Marksist kuramın geçerliliğini yitirdiğini savunmaktadır" (Oskay, 1980: 209).

Karl Mannheim, bahsedilen sistemli ideolojilerin toplumdaki etkilerini yitireceklerini ve en fazla birer "akademik disiplin" haline geleceklerini öngörmüştür. Ancak Mannheim, toplumun ideolojiden büsbütün arınacağını da iddia etmemiştir (Çulhaoğlu, 1988: 38). İdeolojilerin sonunun geldiğini savunanlar, sınıfsal nitelikte olmayan; etnik, cinsel vb çatışmaların devam edeceğini kabul etmekteydiler. Ancak, sistemin bu çatışmaların üstesinden geleceği düşünüldüğü için, ideolojiler çağının bittiği, uzlaşmacı ve akılcı bir çağın başladığı görüşü öne sürülmüştür (Oskay, 1980: 209).

İdeolojinin sonu savına karşı gelenler, bu görüşün yanlış gözlemlere dayandığını ve konuyu ilkel bir analitik çerçevede ele aldığı için yanıldığını söylemişlerdir. Ayrıca bu görüşün "yeni bir ideoloji" olduğu da iddia edilmekteydi. Nitekim 1960'ların sonlarına doğru yaşanan öğrenci ayaklanmaları, ideolojilerin sonunun gelmediğine kuvvetli delil sayılmıştır (Mardin, 1976: 126-127).

İdeolojilerin sonunun gelip gelmediği tam sonuca bağlanmadan, 1990'lı yıllarda ideolojilerin çöküşü görüşü öne sürülmüştür. 1992 yılında, Sovyetler Birliği'nin başarısızlığını ilan etmesi ile ideolojilerin sonu tartışmaları yeniden başlamıştır. Sosyalizmin, eski sert ideolojiler (Nazizm ve Faşizm) gibi savaşla yıkılmaması, şüphesiz insanlık için büyük bir şans olmuştur. Sosyalizmin kendi iflasını ilan ederek sahneden çekilmiş olması, ideolojik anlamda çöktüğü görüşüne ters olmadığı gibi, bilakis bu görüşü güçlendirir mahiyettedir.

1955 tarihinde Milano'daki Kongre'de ideolojilerin sonunun geldiğine delil olarak sunulan üç maddelik kararın tamamı, 1992 için geçerli sayılabilir. Toptancı ve aşırı ideolojilerin gerilediği ve Sovyetlerin çöküşüne Batı'da ulaşılan seviyenin yol açtığı görüşü doğru olduğu gibi, artık sol ve sağın farklılıktan çok benzerlik göstermeye başladığı tespiti de açıkça gözlenmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, ideolojilerin siyasal bağlamda ortadan kalktıkları ve yerini "tek boyutlu kapitalist sermayenin egemen olduğu bir finansal ideolojinin" aldığı (Özbilen, 1999: 114) görüşü seslendirilmektedir. Küreselleşmenin, "tarafhtarlarınca her ne kadar dile getirilmese de bir egemen sınıf ideolojisi" olduğunun (Özdek, 1999: 28) öne sürülmesi, 1955'teki "ideolojinin sonu" iddialarının "yeni ideoloji" olarak nitelendirilmesini (Mardin, 1976: 126) andırmaktadır.

İdeolojilerin tamamen ortadan kalkması elbette beklenemez. 1955 ve 1992 sonrasında ortaya atılan görüşleri de "ideolojilerin gerilemesi" veya "etkilerinin azalması" şeklinde anlamak gerekir. Bu anlamda ideolojilerin güç yitirdiklerini her iki tarih döneminde de tespit etmek mümkündür.

Esasen ideolojilerin sonu veya çöküşü tartışmaları gevşek ideolojileri konu edinmemiş, özellikle sert ideolojileri ve bunlar arasında daha çok Marksizm'i ele almışlardır. Sert ideolojiler, kitleleri harekete geçirerek büyük savaşlara ve çatışmalara sebep olduklarından özel biçimde ele alındıkları da kabul edilebilir. Büyük çapta bir savaşa yol açmadan sona eren Sovyetler Birliği'nin silahlanma yarışını ile sebep olduğu kaynak israfı şüphesiz devasa boyutlardadır.

Sert ve sistemli ideolojiler, insan kaynaklarını harekete geçirerek tarihi istedikleri yöne yönlendirmek ve hızlandırmak amacındadırlar. Normal tarihi seyir içinde; dinler, kültürler, uluslar ve medeniyetlerin mücadeleleri ve birbirlerinin yerine geçmeleri şeklinde devam eden tarih, geleneksel ideolojilerin dinamiği ile değişmektedir. Din ve kültüre dayalı muhafazakâr ideolojilerin sadece mevcut düzeni korudukları ve değişime kapalı oldukları doğru değildir. Belli bir dine veya kültüre dayalı hâkim medeniyetin çöküşüne geçeceği döneme hazırlık yaparak, onun yerini almayı hedeflemek ve tarihin normal seyri içinde yaşanan yenilenmeyi sağlamak insanlığın gelişimi için gerekli ve önemli bir katkıdır.

Dini "sert ve sistemli bir ideoloji" olarak kabul etmenin ve uygulamanın mümkün olduğu, gerek Orta Çağ Avrupa'sında yaşananlardan, gerekse İran devriminden, Afganistan'daki Taliban hareketinden ve son zamanlarda ortaya çıkan DAESH ve benzeri fanatik örgütlerden öğrenilmektedir. Diğer sert ideolojiler gibi, dinin sert ideoloji olarak uygulanması da, tarihi hızlandırma girişimi olarak kitleleri harekete geçirme potansiyeli taşımaktadır. İdeolojilerin tarihi hızlandırmaları, normal süreç içerisinde sağlanacak bilimsel ve kültürel gelişmeleri kazanmadan, salt siyasi sonuca ulaşmayı sağlasa bile, bu gerçek anlamda bir kazanç sayılamaz.

Sosyalizm ve Kapitalizm, II.Dünya Savaşı'nda birlikte hareket ederek Faşizm ve Nazizm'i yok etmişlerdi. Uzun süren bir soğuk savaştan sonra Sosyalizm de arenadan çekilmiştir. 2001 yılı Aralık ayında ise, dini sert ideoloji olarak

uygulayan Afganistan'ın Taliban rejimi ABD öncülüğünde ezilmiş, ama tamamen yok edilememiştir. New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine 11 Eylül'de yapılan saldırı ile suçlanan kişileri barındırmak ve terörü desteklemekle suçlanan Taliban'dan sonra, kitle imha silahı bulundurmakla suçlanan Irak da 2003'te işgal edilmiştir. Bu süreçten sonra ortaya çıkan DAEŞ, hâkimiyet kurduğu hem Irak hem de Suriye'de ortadan kaldırılma noktasına getirilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla, insanları harekete geçirme potansiyeli taşıyan Kapitalizm karşıtı rejimler; özellikle de, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra "birinci tehdit" olarak belirlenen; "fundamentalist İslam" tanımına uyan rejimler ve örgütler hedef seçilmiştir. Burada, ABD'nin dost-düşman tanımına göre kimin "fundamentalist İslam" sayılacağı değişmekte ise de, sırf bu kavram bile, temelde "sert İslami yaklaşımların" hedef seçildiğini göstermektedir.

ABD'nin rakip veya tehdit olarak algıladığı rejimlere karşı hoşgörüsüz tavrı, uluslararası bir hukuki temel veya ahlaki bir ilke gözetmediği için, giderek daha fazla eleştiri almaktadır. Kapitalizmin, hâkimiyetini pekiştirmek için her şeyi göze aldığı ve hiç bir sınır tanımadığı yeni müdahalelerle iyice belirginleşirse, ideolojilerin amaca yönelik güçlü yönleri öne çıkarılıp, "ideolojik hata" içeren yönleri daha fazla göz ardı edilerek, geniş kitleler tarafından yeniden tercih edilmeleri ve güç kazanmaları da mümkün olabilir.

6.İdeolojinin Alanı

İdeolojiyi daha iyi anlamak için, onun bilim, felsefe ve din karşısındaki durumunu analiz etmek faydalı olacaktır. İdeoloji bu üç temel ayırmadan hangisi ya da hangileri ile örtüşmektedir? Hiç birisi ile örtüşmüyorsa, kendisine ait bir alanı var mıdır?

Bazı ideolojileri bilim dışı veya bilim karşıtı kabul eden bir yaklaşım, bir başka ideolojiyi bilimsel olarak niteleyebilmektedir. Buna karşılık, ideolojilerin bugün için bir anakronizmi (tarih yanılığını) temsil ettikleri; "değerler üzerine kurulu eski yapıların karmakarışık biçimde ileriye uzanmasından" başka bir şey olmadıkları (Dimitriu, 1981: 75) da söylenmektedir.

İnsanlar; felsefe, din veya bilim kitabı yazdıklarını söylerler, ama hiç kimse bir ideoloji kitabı yazdığını söylemez. Onun ideoloji(k) olduğunu tespit eden hep başkalarıdır. Fakat onu hiç bir zaman başkalarının gördüğü yerde bulmak da mümkün değildir. Çünkü ideoloji kendini hiç bir zaman olduğu gibi göstermez. Bundan da anlaşılacağı üzere; "ideolojiyi kültür topografyasında bir yere yerleştirmek, ideolojinin nerede olduğunu doğrudan olarak bilmek belli bir güçlük arz etmektedir" (Merleau-Ponty, 1981: 243).

İdeolojinin bilim, felsefe ve din karşısındaki durumunu ele alarak, alanı konusunda daha açık bir kanaate ulaşmak mümkün olabilecektir.

6.1.Bilim ve İdeoloji

İdeolojinin bilimle farkını betimlerken, bu konuda en cesur ve faydalı yaklaşımı Althusser'in gösterdiğini belirtmek gerekir. "Her türlü fikrin, onu ayakta tutan bir bilinç dışı sorunsala ilişkin terimler içinde düşünüldüğünü" savunan Althusser'e göre; "ideolojik bir sorunsal, çok şey söyleyen birtakım suskunluklar ve göz ardı etmeler etrafında döner ve öyle bir biçimde oluşturulmuştur ki, içinde sorulabilecek her soru belirli türden yanıtları önceden varsayar." Bu sebeple, "temel yapısı, kapalı, döngüsel ve kendi kendini onaylayıcıdır." Buna karşılık, bilimsel bir sorunsal, ideolojinin tam tersi olarak, "açık uçluluğu" ile tanımlanır. Yeni bilimsel olguların ortaya çıkması veya yeni bir sorular ufkunun açılışıyla bilim her zaman devrime uğratılabilir (Eagleton, 1996: 194-195).

Althusser, ideolojiyi “gerçekte yerinde saydığı halde ileriye gidiyormuş gibi bir izlenim bırakmakla”, bilimi ise “gerçekten keşif yapıcı bir uğraş” olarak niteler. Althusser'in bilim ve ideoloji arasındaki bu önemli ayırımına karşılık, "teorik ideolojileri bilimsel teorilerden ayırt etme" noktasına değinmediği öne sürülmektedir (Barret, 1996: 49,97).

İdeolojik kuram, merkezi ideolojik kabulü “her olay ve olguda geçerli” bir izah olarak öne sürer. İdeolojik yaklaşımda, ideolojinin temel kabullerine uygun olmayan bir olgu veya durumun mevcut olamayacağı ön kabulü ile hareket edilir. Bu yaklaşımla, ideolojik kuramın ne kadar tutarlı olduğunu gösteren deliller aranır ve muhakkak bulunur. Bilimsel kuramda ise, kuramın merkezi önermesi kesinlikle mutlak değildir. Her bir olgu ve olayın bilimsel kuramın temel önermesine uygun olup olmadığı, olgular incelenerek belirlenir. Bilimsel kuramın oluşabilmesi için, her bir olay ve olguya ait olgusal ve nesnel tespitlerin bilimsel önerme ile tutarlılığının yine bilimsel yöntemlerle ortaya konulması gerekir. Ayrıca, bilimsel teorinin içerdiği bütün tezler, bilimsel metotlarla irdelenmeye ve yanlışlanmaya hazır iken, ideolojik teori sadece doğrulanmaya açıktır ve her biçimi ile kapalı uçludur.

Bilim adamı, araştırma sonucu elde ettiği sonuçların yanlış olduğunu tespit edebilecek bilgi ve deneylere bizzat ilgi duyar ve kendi tezlerini sorgular. İdeolog ise, “varsayımlarının asılsız olmadığını metotlu şekilde ispat etmeyi değil, haklı olduğuna başkalarını inandırmayı esas almıştır. Bu yüzden, kendi kabullerini yalanlayabilecek hiç bir şeyi bilmek istemez” (Lapierre, 1981: 17).

Gerard Buis, ideolojinin alanı ile bilimin alanını inceleyerek, hangi alanda üst üste geldiklerini tespit etmeye çalışmıştır. Ona göre, “matematik ve mantık gibi pozitif bilimler, deneysel ve tabii bilimler ile sosyal bilimlerin bilimin alanına girerken, metafizik, felsefe, hukuk ve siyaset ideolojik alana girmektedir.” İki alanın üst üste geldiği veya bilimle ideolojinin çakıştığı alan; “sosyal, tarihi, hukuki, siyasi ve ekonomik bilimlerdir.” Ancak, “alanlar arasında geçişler varsa da hedeflerde zıtlık olduğunu” düşünmek gerektiğini yine kendisi söylemektedir. Zıtlık, “ilmin gerçekliğe ulaşma ve onu yasalarla belirleme çabasına karşılık, ideolojinin bazı değerlere göre gerçekliği tahrif etmesinden kaynaklanmaktadır” (Buis, 1981: 36-37).

Ortaya attıkları görüşler, bilimsel alanla çakışan ideolojiler, temel yaklaşımlarını oluştururken bilimi kullanırlar. Meşruiyet kazanma ve bilimsel olduğunu iddia etme amaçlı bu çaba sonucu, ideolojinin ancak çok sınırlı bir kısmı bilimsel olabilir. Bilimsel olgular, bir kez ideolojinin parçası veya temeli haline getirildikten sonra, asıl niteliğini kaybeder ve derhal "açık uçlu" ve "devrime uğratılabilir" olmaktan çıkar. Bu bilimsel realiteler, ideoloji içinde artık kendi kendini onaylayıcı bir yapıya ve kapalı duruma gelirler.

Bu tespitler ışığında, ideoloji tarafından kullanılan bilimsel bilgilerin, ideoloji içinde artık bu kimliklerini kayb ettiklerini ve bir değer hükmü haline geldiklerini söyleyebiliriz. Demek ki, ideoloji bilime el attığı anda onu ilkesinden saptırmakta ve bozmaktadır. Bu sebeple ideolojinin, bilimin inceleme alanında faaliyet icra etmekle birlikte, bilimden farklı bir kategori oluşturduğunu kesin biçimde ifade etmek gerekmektedir. Ancak, bilimin alanında bir inanç sistemi kurmaya kalktığından, en çok bilim alanını ve bilim insanlarını etki altına aldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda temellendirilmeye çalışılan ayırma rağmen, bilimsel çalışma adı altında ideolojik metinlere sıkça rastlanmaktadır. Bazı üniversitelerde lisansüstü eğitim alırken, tez hazırlama aşamasındaki öğrencilere; “tezinizde ideolojinizi

ortaya koyun” denildiği ve aslında danışman hocanın kendi ideolojisi teze yansımadağında onu kabul etmeye yanaşmadığı söylenmektedir. Bazen bizzat tez özetinde, tezin Marksist literatüre katkı sağlamak için yazıldığı ifade edilebilmektedir.

Son günlerde yayınlanan bir makalede, (Demirelli ve Aydın, 2018) bir Kamu Yönetimi disiplini içinde oluşturulan Marksist gelenek ve bu geleneğin kurucusu ele alınmaktadır. Kurthan Fişek’in “Yönetim” adlı eserinde kullandığı tarihi maddecilik yöntemi sebebiyle Marks’ın “Das Kapital” adlı eserinden mülhem bu çalışması “Das Yönetim” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye üniversitelerinde, bilim insanı hüviyetindeki pek çok kişinin kendisini birer ideolojik yaklaşım ve kimlik aktarıcısı olarak gördüğüne şahit olunmaktadır.

Bilim ve ideolojinin net bir biçimde ayrımı yapılmadığı bir durumda, tüm bilimsel literatürü Marksist ve Kapitalist ideoloji olarak ayırıp, sorgulayıcı ve yanlışlamaya açık bilimsel yöntemi yok sayan yaklaşımlara teslim olma tehlikesi mevcuttur. Bu sebeple, bilimin değer hükümlerinden tümüyle soyutlanamamasının, sadece mutlak rasyonalitenin imkânsızlığını anlattığı, buna karşılık görel bir rasyonalitenin mümkün olduğu ve bunun da ideolojiden görel olarak arınmış bir bilim yapmaya imkân verdiği kabul edilmelidir.

6.2.Felsefe ve İdeoloji

Marks, "Ekonomi Politigin Tenkidi"nde, "hukuki, dini, artistik, felsefi, yani kısaca ideolojik şekiller" cümlesini kullanarak, felsefeyi "ideoloji" olarak niteler. Marks'ın felsefeyi, aşağıladığı ideolojinin alanlarından biri olarak görmesi, felsefenin metafiziği konu almış olmasındandır (Borne, 1981: 155-156). Buna karşılık, bazı yeni çalışmalarda, ideolojinin din ve felsefe ile aynı yapı içerisinde, aynı kültür kategorisinde bulunduğu ama aynı zamanda eşit uzaklıkta olduğu söylenmektedir. Her ideoloji, felsefi sistemlerde olduğu gibi bir fikir köprüsü, kuramsal bir anlayış üzerine bina edilir. Ancak, felsefenin kuramcı ve tefekkürücü yapısına karşılık, ideoloji; aktif, militan ve emperyalisttir (Dimitriu, 1981: 68).

Felsefenin metafizik kaynaklı ideolojilerle benzerliklerine karşılık, bilim-ideoloji ayrımına benzer yöntem ve işleyiş farklılıkları vardır. E.Borne, Althusser'in bilim-ideoloji ayrımındaki yaklaşımına benzer şekilde, felsefenin ideolojiden farklı oluşunu onun kendi sorunsalında görmektedir. Felsefeyi ideolojiye indirgenemez yapan şey, sorgulamada gösterdiği dürüstlük; her cevabın yeni bir soruya meydan verdiği durmak bilmeyen bir sorgulamayı sürdürmesidir (Borne,1981: 164-165). Burada, ideolojinin sorgulama dışı ve kapalı yapısından köklü bir ayrılık söz konusudur.

Bir felsefeyi ideolojiye dönüştüren; bir sistem olarak kendini hatasız kabul etmesi, içindeki hasım durumları gizlemesi, felsefenin tek başına kendisi olduğunu iddia etmesi, diğer bütün düşüncelerin ölümünü ilan etmesi, hasım felsefelerin emrine çürütme ve bertaraf etme teknikleri vermesidir (Borne,1981: 164).

Anlaşıldığı üzere, felsefe ideoloji olma yoluna girdiğinde sorgulayıcı ve gerçeği arayıcı yöntemini kaybetmekte, onaylayıcı ve kendini olumlayıcı bir yola girmektedir. Bu duruma gelen bir felsefe, her ne kadar metafizik bir alan üzerinde bulunsa da artık felsefe sayılamaz. İdeoloji bilimi yozlaştırdığı gibi, felsefeyi de ilkesinden saptırmakta ve yozlaştırmaktadır.

6.3.Din ve İdeoloji

Bilim ve felsefeyi ilkesinden saptıran, onlara niteliğini kaybettiren ideoloji ile dinin durumunu değerlendirelim. "Kendisi olmasa iyice acımasız ve amaçsız bir hal alacak olan dünyayı anlamla donatan, gerçek çelişkilerin" Eagleton'a (1996:

---

249) göre "hayali bir çözümünü sunan dinin, ideolojinin paradigması olduğu" öne sürülmektedir. Bilim ve felsefe ile kavram ve yöntem bakımından ters düşen ideoloji, din ile bu bakımdan uyum sağlayabilir mi?

İster dünyevi isterse aşkın özellikte olsun, her ideoloji, "kesin, değişmez ve doğru anlamında bir kutsal ile ilgilidir." Ancak, ideolojinin kutsal tanımı yine kendisi tarafından yapılmaktadır (Ergil, 1983: 18). Dinde de bir kutsal alan olması sebebiyle, ideoloji ile dinin bir kutsala dayanma noktasında benzeştiği söylenebilir. Ancak, dindeki kutsalın aşkın yani "ilahi" kaynaklı olduğunu belirtmek gerekir.

J.W. Lapierre, "her ideolojide hem dogmatikler vardır hem de fanatikler, bu da bir ideolojinin kelimenin tam manasıyla dini bir hadise olduğunu gösterir" derken, din olarak; "insanları, kendilerine mukaddes olanla ilgili aynı inançlara, aynı törenlere iştirak ettirerek kendi aralarında bağlayan her şeyi" kastettiğini söylemektedir. Ancak devamında, ideolojik dinlerin mitik dinlerden farklı olduğunu, mitik dinlerin aşkınlık dinleri olduğunu; burada kutsal sözün akli sözü aştığını, inancın bilginin sınırlarının ötesine geçtiğini ifade etmektedir. Ona göre; ideolojiler, kutsal olanı akilleştiren, akli ise kutsallaştıran kendi içlerinde birer dindir (Lapierre, 1981: 21).

Dinlerin en önemli özellikleri; aşkın olmaları, kutsal söze dayalı olmaları ve bilginin sınırları ötesindeki bir alanı izah etmeleridir. Dinin temel alanı, işte bu aklın ve bilginin sınırlarının ötesindeki alandır. İdeoloji, ancak sürekli sorgulama, deneme-yanılma ve yanlışlanmaya hazır kuramlarla gerçeği arama yolculuğuna çıkabilen akli kutsallaştırarak, dinsel alanda da ilkeden sapmıştır. Dinin, aklın ve bilginin sınırlarının ötesindeki bir alana; ilahi olana ait "kutsal" anlayışını, ideoloji akla uygulamıştır.

Bu noktada dinin bir ideoloji olarak durumunu da ele almak gerekir. Dinin gevşek bir ideoloji olduğundan daha önce bahsedilmişti. İdeolojinin, karşılaştırması yapılan bilim, felsefe ve dinden sadece sonuncusu ile "yöntem bakımından" benzeştiği tespit edilmiştir. Ancak dinlerin gevşek ideoloji sayılmalarından da anlaşılacağı üzere, kapsayıcı sistematik yaklaşımlara sahip olmadıkları, özellikle bilimin alanına ilke olarak girmedikleri söylenebilir. Bununla birlikte, modern ideolojilerin her konuya izah getiren yaklaşımlarından etkilenmemek için, dinlerin de sistematik izahlara yöneldikleri düşünülebilir. Nitekim dünya tarihinin "dinler mücadelesi tarihi" olduğu söylemi, sınıf mücadelesi tarihi olduğu iddiasına karşı ve belki de ondan esinlenen bir genellemedir. Bu anlamda, modern ideolojilerin geleneksel olanları kendileri gibi sistematik izahlar yapmaya zorladıkları söylenebilir.

7.İdeolojinin Temel Kabulü ve Geçerliliği

Sonradan dönüştürüp yozlaştırırsa da, ideolojinin başlangıçta bilimsel, felsefi veya dini bir temele ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. İdeolojinin merkezi değerini oluşturacak; doğru olarak kabul edilen iddialarla şekillenen doğru bir kanaate veya "temeli sağlam kurulmuş bir bilgi sahası" olarak nitelenebilecek bir rasyonel temele veya dayanağa ihtiyacı vardır (Merleau-Ponty, 1981: 242). İdeolojinin çevresi sistematik olarak örülmüş merkezi değerleri; kurtuluş, eşitlik, adalet, birlik ve sosyal (ırksal) saflık" vb (Ergil, 1983: 16) olabilir.

Althusser (1991: 65), "ideolojinin kendi açısından hiç dışı yoktur" derken, onun dışarıda hiç bir şey bırakmaksızın zamanı ve mekânı kuşatma iddiasından bahsetmektedir. Eagleton (1996: 91), ideolojinin kendini evrensel ve ölümsüz olarak takdim etmesini kendini meşrulaştırma çabası olarak görür. "Doğru" olarak temellendirilen merkezi değeri, mekânın ve zamanın tamamında geçerli kabul

etmek, ideolojiye has bir ihlal (bozma, sakatlama) getirmektedir (Merleau-Ponty, 1981: 243).

İdeolojinin merkezinde yer alan ussal dayanağını mekânın ve zamanın bütününde geçerli addedişini, bir başka deyişle "evrensel" ve "ezeli-ebedi" sayışını, ayrı ayrı ele alarak değerlendirmek gerekir.

İdeoloji, kendi önerme ve doğrularının her yerde geçerli yani evrensel olduğu iddiasındadır. Temel dayanakları olan doğrularını bilim, felsefe, din vb gibi alanlardan edinen, ama niteliğini değiştirerek onu ideoloji alanının merkezi değeri yahut dogması haline getiren ideoloji, artık her soruna ve olaya kolaylıkla uydurabileceği bir şablona sahiptir. İşte ideoloğun "bütün cevaplar bende, sorusu olan var mı?" diye yollara düşmesi buradan kaynaklanmaktadır.

İdeolojinin merkezi değeri ve şablonu hazır olduktan sonra, artık "doğruyu" tespit etmesi çok kolaydır. Artık olgular kendi başlarına değerlendirilerek değil, merkezi kabule uyumlulukları ile doğru veya yanlış addedilirler. İdeolojinin merkezi görüşleri, diğer görüşlerin doğruluğu veya yanlışlığı için ölçü durumundadır. İdeoloji mensubu, karşısındaki olguyu, görüşü veya yaklaşımı akli (ussal) metotlarla analiz edecek yerde, ideolojinin hazır ölçülerine vurur.

İdeoloji, başlangıçta, temel dayanağını oluşturacak konulara sağlıklı doğrulama yöntemleri uygulayarak onları izah eder. Bu şekilde, insan aklını her şeyi izah edebileceğine inandırır ve her olaya has özel değerlendirme ölçütlerinin yerine geçer. Bundan sonra, bir görüşün doğruluğunu, görüşü doğrulama veya yanlışlamaya yönelik çabaların bir sonucu olarak ulaşılan bulgulara ve kanaatlere değil, merkezi ideolojik fikirlere uyumlu olup olmamasına bağlar.

Başlangıçta, varlıktan akseden bulgulara dayalı olarak ideolojik temelini oluşturduktan sonra, artık bilinçten varlığa yönelerek onu kendisi tanımlar. Varlığın gerçek mahiyetini anlamayı engelleyen bu yaklaşım, 'yanlış bilinci' ortaya çıkarmaktadır.

Bilimsel tabanlı ideolojiler, önce bilimsel iken sonra siyasal ve dogmatik olurlar. Bilim alanına aitse bilimsel, felsefe alanına aitse felsefi, din alanına aitse dini yöntemlerle ve kendi başına değerlendirilmesi gereken olguları, ideolojik merkezin dogmatik şablonuna uydururlar.

İdeoloji, önerme ve doğrularının tarihte ve gelecekte geçerli olduğunu yani ezeli ve ebedi gerçekler olduğunu iddia etmektedir. Nietzsche'nin, 'bütün genellemeler yanlıştır, bu söylediğim dâhil' anlamındaki sözü ünlüdür. İdeolojiler, tarihi ve geleceği kapsayacak şekilde; maksimum sınırları zorlayarak genelleme yapmaya eğilimlidirler.

İdeolojiler, "Dünya tarihi neyin tarihidir?" sorusuna kendilerine göre farklı cevap verirler. Sosyalizme göre; dünya tarihi bir sınıf mücadelesi tarihi iken, milliyetçi ideolojiye göre; "milletler mücadelesi", ideolojik dini yaklaşımlara göre ise; dinler mücadelesidir. Son zamanların moda tabiri olan "medeniyetler çatışması" da, tarihin medeniyetler mücadelesi olduğu tezinin bir ifadesidir.

Tarihi dinler mücadelesi olarak alırsak, aynı dine mensup olan unsurların birbirleri ile olan mücadele ve savaşlarını izah etmek mümkün olamayacaktır. Başta iki dünya savaşı olmak üzere, aynı dine ve mezhebe bağlı insanların birbirleri ile yaptıkları savaşlar bu ideolojik kabule ters düşerken, din ve mezhep temelli çatışmalar olarak; haçlı seferleri, Kuzey İrlanda-İngiltere sorunu, Yavuz ve Şah İsmail önderliğindeki Osmanlı-İran savaşı vb uygun düşmektedir.

Milliyetçi yaklaşımı ele alarak tarihe bakarsak; özellikle iki dünya savaşını, Balkan Savaşlarını, Türk-Yunan anlaşmazlığını milletler mücadelesi kapsamında

---

ele alabiliriz. Ancak her ikisi de Türk olan Timur - Yıldırım Bayezid, Yavuz - Şah İsmail, Fatih - Uzun Hasan savaşlarını izah etmekte zorlanırsınız. Aslında tarihte milletlerin ortaya çıktığı 18. yüzyıl öncesinde milletler mücadelesi olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Kabile, aşiret ve soy temelli çatışmalar ise elbette vardır.

Tarihi medeniyetler mücadelesi olarak alırsak, aynı medeniyete mensup ülkelerin iki dünya savaşında birbirlerini kırmalarını ve yine Timur - Yıldırım Bayezid savaşını ve benzerlerini izah edemeyiz.

Her şeyi çıkar veya menfaatle izah eden kapitalist yaklaşıma, ezen ve ezilen sınıfların menfaati ayrımı ile bir farklılık getiren sosyalizm, bütün tarihi sürecin bir sınıf mücadelesi olduğunda ısrar etmektedir. Esasen, sosyalizmin temel aldığı "işçi sınıfı", ancak sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi öncesinde kitlesel olarak üretime katılan bir işçi sınıfı olmadığından, sınıf temelinde tarihi izah etme çabası ancak ezen-ezilen sosyal tabakalar anlamında tartışılabilir. Bununla birlikte, Haçlı Seferlerinden iki dünya savaşına kadar pek çok savaşta insanlar sınıfsal değerler için değil, başka değerler için ve başka sınıflarla omuz omuza, muhtemelen kendi sınıfından olan insanlara karşı savaşmışlardır. Ayrıca sosyalizmin öngördüğünün aksine, sınıf şuurunun ortaya çıktığı modern sanayi toplumunda bile sınıfsal çatışmalar ve mücadeleler demokrasinin çerçevesini aşmamakta, tarihi yönlendirecek veya dönüştürecek bir güce ulaşmamaktadır.

Tarihin tek bir sosyolojik olgu ile bütünüyle izah edilemeyeceği kabul edilerek, çeşitli tarihi dönemlerde farklı toplumsal dinamiklerin daha etkili olduğu ifade edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, 18. yüzyıla kadar, dinler ve çeşitli topluluklar arasındaki çatışmaların tarihi belirlediği kabul edilebilir. 18-20. yüzyıl arasındaki dönemi ise milletler mücadelesi olarak adlandırabiliriz. Sınıf mücadelesinin ise, hiç bir dönemde tarihi yönlendirecek kadar baskın yaşanmadığını, Sovyetler Birliği dönemindeki Sosyalizm-Kapitalizm mücadelesinin ise, şuurulu bir sınıf çatışmasından ziyade, bir ideolojiler savaşı olduğunu söyleyebiliriz. Aslında dünya, II. Dünya Savaşı'nda ilk geniş çaplı ideolojik savaşı yaşamıştır. İdeolojik savaş döneminin, I. Dünya Savaşı ile başlayıp, II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki soğuk savaş döneminde devam ettiğini söyleyebiliriz.

Tek bir sosyal dinamiğin bütün tarihi izah edemeyeceğini ortaya koyduktan sonra; tarihte yer almış hemen bütün mücadele konularının düşük düzeylerde veya dar biçimleriyle tarihin geniş zaman dilimlerinde de var olduklarını söylemeliyiz. Tarihi yönlendirecek çapta etkili olmasalar bile, dini mücadelelerin tarihi belirlediği devirde; sınıf veya tabakalar arası çıkar mücadeleleri ile kabile, aşiret veya soya dayalı mücadeleler de vardır. Milletler mücadelesi çağında dini veya sınıfsal çabalar, ideolojik mücadele döneminde milli veya dini mücadele biçimleri varlıklarını devam ettirmişlerdir. Tarihi yönlendiren başat faktörler ise, tarihi süreçte birbirinin yerine geçerek değişmiştir.

İdeolojiler, tarihi izah ettikleri gibi geleceği de izah etme iddiasındadırlar. Hatta tek izah biçiminin kendileri olduğunu iddia ederler. Bu yaklaşım özellikle geliştirilmiş bir tarih anlayışına sahip sistemli ideolojilerde daha baskın biçimde görülebilir (Çulhaoglu, 1988: 18).

En sistemli ideoloji kabul edilen Sosyalizm açısından bakıldığında, sınıf mücadelesinin, sınıfsız toplum olan Komünizme ulaşılmadığı sürece, gelecekte de her zaman süreceğini varsaydığı görülür. Bu görüşe karşılık, işçi sınıfının sanayi toplumu evresi ile birlikte ortaya çıktığı, dolayısıyla sanayi sonrası toplumda var

olmayacağı söylenebilir. Zira önümüzdeki tarihi dönüşümde, kol gücünün yerini beyin gücüne bırakacağı ve beynin ürünü olan 'bilginin' en temel materyal olacağı tahmin edilmektedir.

Geleceğin yeni üretim biçimleri işçi sınıfını belli bir süreçte ortadan kaldırırsa bile, yine ezen ve ezilenlerin bulunacağı; çıkar mücadelesinin var olacağı söylenebilir. Fakat bu mücadelenin, geleceğin bilgi toplumunda, tarihin en baskın dinamiği haline gelme şansı, geçmişe göre daha az olacaktır. Ayrıca, geleceğin dünyasına dair toplumsal sorunlara, bugünün düşünürlerinin ne izah getirme ne de çare bulma durumunda olduklarını söyleyebiliriz.

8.İdeoloji ve İnsan

Antropolog Melford E.Spiro, ideoloji karşısında farklılaşan insan etkilenmelerini bir yelpaze gibi sıralayarak göstermektedir. Ona göre, bazı insanlar ideoloji hakkında sadece bir fikir edinmekle yetinmektedirler. Bazıları fikir edinmekle kalmayıp, ideolojiyi anlamakta ve anlatabilmektedirler. Bazı kimseler bunun yanında öğrendiklerinin doğru olduğuna inanmaya başlarken, bazıları ise olan biteni bu açıdan değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Nihayet "bazı kimseler ideolojiyi içermekte, yani değerlendirme aracı olarak kullanmanın ötesine geçerek, kendilerini eyleme iten kimliklerinin derinliğinde yatan bir zemberek haline getirmektedirler" (Mardin, 1976: 99-100).

Yelpazenin bu en aşırı ucundaki ideolojik insan, tüm duyguları ile ideolojinin emrinde seferber olmakta, kan dökme pahasına da olsa inançlarını savunmaktadır (Mardin, 1976: 123). Somut olaylar, krizler ve tehditler karşısında yelpazenin bu aşırı ucuna doğru kayma eğilimleri belirlemektedir.

İdeolojinin emrindeki insanın ideolojik kabullerine uygun düşmediği için tutarsızlığa yol açacak şeyler, bilinçaltına veya bilinç-ötesine itilmektedir. Böylece eyleme geçmek için gerekli olan; şüphe ve tereddütten uzaklaşma ve kesin inanç sağlanmakta, haklı olduğuna ilişkin tam bir kanaat sahibi olunmaktadır (Lapierre, 1981: 18-19).

Sorgulamak için kendisine yönelen ipuçlarını bilincinin dışına iten insan, ideolojisine yüksek bir imanla bağlanarak, ideolojik körlüğün ileri aşamalarında yer alabilmektedir. Bu noktada dindar insanın imanı ile ideolojik iman arasındaki farkı belirtmek gerekmektedir. Dinler, bilgi edinme imkânı olmayan bir alana ilişkin kabullere ve imana sahip iken, ideoloji bilimin ele alabileceği alanı iman konusu, dogma ve tabu haline getirmektedir.

İdeoloji, eğitim ve yayım araçlarıyla benimsetilmektedir. Eğitimin ideoloji benimsetme aracı olarak kullanılmasına en belirgin örnek olarak, Sovyetler Birliği gösterilebilir. Burada Marksist değerlerin benimsetilmesi için sistematik bir eğitim faaliyeti söz konusu olmuştur (Mardin, 1976: 121). Bu noktada, Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" kavramı akla gelmektedir. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra, halk üzerinde bu eğitimin çok da etkili olmadığı, eski Sovyet ülkelerinde Komünist Partilerin zayıf olmasından çıkarılabilir.

Ulus-devletlerin oluşmasında, eğitim yoluyla verilen ulus bilinci sayesinde başarılı sonuçlara ulaşılmıştır. Milliyetçilik ideolojisi de eğitimi kullanmış ve Marksizm-Leninizm'in bir "sovyet insanı" yaratma çabası gibi, Fransız, İtalyan veya Alman'lık bilinci verilmiştir. Yayım faaliyeti, eğitimden sonra gelen en etkili ideoloji benimsetme aracıdır. Şerif Mardin (1976: 122), "kitapların çok okunduğu bir yerde, kitabın hakikati tabiatın elle dokunulur hakikatine tercih edilir" derken bir gerçeği dile getirmekteydi.

İdeolojinin ideal bir yayılma alanı var mıdır? Marks'ın öngördüğü gibi, liberal ekonomide işçi sınıfı Marksizm'in ideal yayılma alanı olmuş mudur? Mardin'e

---

(1976: 93) göre; "ideoloji tamamen ezik insanlar arasında en iyi ortamını bulan bir fikir türü değildir: ideolojinin ideal yayılma ortamı az okumuş insandır ve gelir bakımından da en düşük tabaka değildir."

Mardin'den yapılan iki alıntı arasında bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Ancak, kitapların çok okunduğu yerde, kitabın hakikatinin doğal gerçeğe tercih edildiğini söylemekle, ideolojinin "az okumuş" insanlar arasında daha çok yayıldığını söylemek uzlaşmaz iki önerme değildir. Şöyle ki; yayım faaliyetinin ideolojik bakımdan başarılı olmasının şartı okunmaktır. Ancak ideolojik insan, ideolojik kabullerine aykırı şeyleri duymak istemeyen, onları bilinç dışına iten bir yaklaşıma sahip olduğundan, sadece kendi ideolojik yaklaşımlarını destekleyen kitapları okumaktadır. Ne kadar çok okusa da, tek taraflı okuduğu için bu insan kategorik olarak "az okuyan" bir insan sayılmalıdır.

Gelir düzeyi bakımından söylenenler ise, Marksizm'in, iktidara geldiği ülkeler dâhil, hiç bir yerde işçi sınıfı arasında fazlaca yayılmadığı gerçeği ile doğrulanmaktadır. Mesela ülkemizde solun fazla oy aldığı yerleşim birimlerinden bazıları; İstanbul'un Şişli, Nişantaşı, Kadıköy, Bakırköy ve benzeri semtleri ile Ankara'nın Çankaya'sı gibi burjuva sayılabilecek; gelir düzeyi yüksek semtlerdir.

İdeolojiler, belli amaçlara ulaşmak için faydalı görülseler de, insanı gerçeklikten uzaklaştırdıkları, ona "yanlış bilinç" aşıladıkları görüşü doğrudur. Peki, insan bu "ideolojik hata" veya "yanlış bilinç" durumundan kurtulabilir mi? İdeolojik bir bakış açısından kurtulmanın çok güç bir iş olduğu kabul edilmektedir. Güçlüğün sebebi ise, "ideolojiden kurtulmanın, acı verici bir 'ters kateksis' sürecini, yani fantezi-nesnelere kurtulmayı ve dolayısıyla da bireyin psişik ekonomisinin yeniden düzenlenmesini gerektiriyor olmasıdır" (Eagleton, 1996: 257).

İdeolojiden kurtulmayı zorlaştıran bir başka şey ise, Zizek'in "anlamlandırıcı olmayan fazlalık" olarak nitelendirdiği, "hoşlanma" ya yol açmasıdır (Eagleton, 1996: 258). İdeolojinin yol açtığı hoşlanma kapasitesi, içinde bulunulan durumdan memnun olan insanın bu durumda kalmasını kolaylaştırmaktadır.

İdeolojiler, insanları bireysel olarak etkiledikleri gibi, toplum olarak da önemli bir etkileme ve harekete geçirme gücü taşırlar. Kitleleri peşinden sürüklemeye potansiyeline sahip, "meta anlatılar" denilen 20.yüzyılın büyük ideolojileri, kitlesel savaşların başlatıcısı ve büyük insanlık dramlarının müsebbibi de olmuşlardır. II.Dünya Savaşı'ndaki devasa insan kayıpları, kitlesel ideolojilerin toplumsal yıkım potansiyeli bakımından korkutucu bir deneyim olmuştur. Son kitlesel ideoloji olan komünizmin temsilcisi Sovyetler Birliği'nin barışçı bir çekilmeyi başarmış olması (savaş olsaydı Türkiye ile Türk Dünyasının diğer ülkeleri karşı karşıya gelmiş olacaktı) gerçekten övgüye değerdir.

Büyük anlatılar denilen kitlesel ideolojiler, daha önce değil de, neden 20.yüzyılda ortaya çıktı? İnsanın kendi aklı ile kozmik izahlar getiren ideolojiler oluşturma potansiyeli, modernite ve rasyonalite döneminden sonra ortaya çıkmıştır. İnsan aklının her şeyi kavrayabileceğine olan inanç, insanlığın büyük ideolojiler çağı denilebilecek bir dönem yaşamasına yol açmıştır.

Post modernitenin; insan aklının her şeyi kavrayamayacağı, bilimin her şeyi izah edemeyeceği yönündeki temel eleştirileri, rasyonalizmin sorgulanmasına ve mutlak güç olarak değerlendirilmesinden vazgeçilmesine yol açmıştır. Rasyonalitenin sınırlılığını gören insan, mutlak rasyonaliteye dayalı ideolojik yaklaşımların yıkıcı etkisine karşı daha güvenli bir noktadadır denilebilir.

9. Sonuç

İdeolojinin bilim ve felsefeyi ilkelerinden saptırdığı, dinin aşkın alana ait kutsallık anlayışını aklın ve bilginin sınırları içindeki alana uyguladığı, kendi merkezi ideolojik doğrularını mekânın ve zamanın bütününde geçerli saydığı, insanı gerçeklikten uzaklaştırarak yanlış yönlendirdiği tespitlerine ulaşmış bulunuyoruz. İdeolojinin bu olumsuz yönlerinin; modern, sistemli ve sert ideolojilerde daha baskın biçimde ortaya çıktıkları da görülmüştür. Ayrıca, bu ideolojilerin insanları harekete geçirme ve eyleme sokma niteliklerinin de daha yüksek olduğu bilinmektedir.

Bu noktada önemli bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Gerçeği kavrama zaafı içinde olmalarına karşılık, insanlara güçlü bir bilinç (yanlış bilinç) sağlayan modern ve sistemli ideolojiler, sözde gerçekleri uğruna kitleleri etkileme ve harekete geçirme gücüne sahiptirler. Sert ve sistemli ideolojilerin, kitleleri adeta uyuşturarak ideolojik amaçlar için kullanmaları, son derecede olumsuz sonuçlara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim II.Dünya Savaşı, Nazizm ve Faşizm'i durdurabilmek için insanlığın katlandığı çok yüksek can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Sosyalizm ise silahlanma yarışına rağmen savaşla noktalanmamış; sevindirici bir çekilmeyi başarmıştır.

İdeolojilerin insanlığa az zarar vermeleri, aşırı sistemli olmaları ve sertlik dereceleri ile ters orantılı kabul edilebilir. Ayrıca, yaşanan deneylerden istifade ile ideoloji kuramlarının, çevredeki düşüncelerin doğruluğunu, merkezdeki ideolojik kabule uygunlukta değil de, kendi başına doğru oluşunun bilimsel tespitinde arayacak tarzda formüle edilip edilemeyecekleri araştırılabilir. Ancak, bu yaklaşım onları ideoloji olmaktan, en azından sistemli ideoloji olmaktan da çıkaracaktır.

Geleneksel ideolojilerin, tarihin doğal süreçleri ile yükselip-düşmeleri karşısında, modern ve sistemli ideolojilerin kitleleri harekete geçirerek tarihi hızlandırmaya ve yönlendirmeye çalıştıkları bir gerçektir. Gerekli düşünce, felsefe ve kültür birikimlerine fırsat verilmeden girilen sistemleştirme ve alternatif oluşturma gayreti, kapitalizm-sosyalizm örneğindeki gibi, çoğu zaafların diğerine geçtiği, önceki sistemin bir zıt-sürümünü (versiyonunu) ortaya çıkarmaktadır. Her iki sistemin de "materyalist" olması ve "grup çıkarına" dayanması bunu göstermektedir.

Bir değerlendirme birimi olarak insanın, makro âleme veya mikro âleme bakarak, her iki alanda da düzenli işleyen sistemlerin var olduğunu tespit etmesi, teknolojik gelişmeler sonucunda artık daha kolaylaşmıştır. Evrende düzenli işleyen ve birbiriyle ilişkili sistemlerin var olduğunu gördükten sonra, sistemli izah çabalarının toptan yanlış olduğunu söylemek uygun olmayacaktır. İnsanoğlunun varoluş gerçeğini bir bütün olarak kavrama ve evreni bütün olarak izah etme şansını feda etmesi de zaten düşünülemez. Ancak, ideolojinin yanında; bilim, din ve felsefenin de aynı izahı yapma iddiasında ve gayretinde olduğu unutulmamalıdır. Üstelik bu disiplinlerin faaliyet alanlarının farklı olması ve dinin özel bir işleve, bilim ve felsefenin ise sağlıklı sorgulama metotlarına sahip olmaları, onları ideoloji karşısında daha geçerli kılmaktadır.

Rasyonalizmin hâkim olduğu modern dönemden sonra, insan aklına dayalı inançlar olarak ideolojilerin ortaya çıktığına yukarıda değinilmişti. Rasyonalitenin post modern eleştiriler karşısında güç kaybetmesi, insanlığın akla dayalı kitlesel büyük ideolojilerin yıkıcı etkisinden korunmada daha iyi bir noktaya evrildiğine delil sayılabilir. İnsan aklı ile oluşturulan inanç sistemleri olan bu ideolojiler, insan rasyonalite tarihinin çocukluk dönemi hastalığı olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Althusser, L. (1991). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (3.Baskı). (Çev. Alp Y., Özışık M.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barret, M. (1996). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, (Çev. Fethi, A.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Borne, E. (1981). *İdeoloji ve Felsefe*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara:Umran Yayınları.
- Buis, G. (1981). *İlim ve İdeoloji*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Çulhaoğlu, M. (1988). *İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Dağtaş, B. (1999). İngiliz Kültürel Çalışmalarında İdeoloji. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16, 335-357.
- Demirelli L. ve Aydın R. (2018). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Disiplininde Marksist Geleneğin Kurucusu: Kurthan Fişek. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(4) 51-88.
- Dimitriu, P. (1981). İdeolojilerin Çöküşü. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (Çev. Özcan M.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ergil, D. (1983). *İdeoloji ve Milliyetçilik*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayını.
- Gallo, M. (1981). *Faşist İdeoloji*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara:Umran Yayınları.
- Hall, S., Bob L. ve Gregor Mc L. (1985). *Siyaset ve İdeoloji "Gramsci"*. (Çev.Sadun Emeraldp). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Lapierre, J.-W. (1981). *İdeoloji Nedir?*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Mardin, Ş. (1969). *Din ve İdeoloji*. Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Mardin, Ş. (1976). *İdeoloji*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Marks, K. ve Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları. Erişim adresi: http://ciml.250x.com/archive/marx_engels/turkish/karl-marks-friedrich-engels-alman-ideolojisi-feuerbach-2.pdf
- Marks, K. ve Engels, F. (1976). *Seçme Yapıtlar*. Ankara: Eriş Yayınları. Erişim adresi: <https://www.marxists.org/turkce/m-e/secme-yapitlar/yapitlar1.pdf>
- Merleau-Ponty, J. (1981). *XX.Asırda Bir Kâinat İdeolojisi Mümkün müdür?*. Arslan, F. (Çev.), İlimler ve İdeolojiler içinde. Ankara: Umran Yayınları.
- Oçak, Z. (2018). İdeoloji Kavramına Marksist ve Post Marksist Yaklaşımlar: Karl Marks, Antonio Gramsci ve Louis Althusser. *Adnan Menderes Üniversitesi Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergisi*. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/585655>
- Oskay, Ü. (1980). Popüler Kültür Açısından 'İdeoloji' Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar. *A.Ü. SBF Dergisi*, 35(1-4), 197-254.
- Özbilen, Ş. (1999). İdeolojilerin Sonu mu?. *Finans Dünyası Dergisi*, 113, 113-120.

- Özdek, Y. (1999). Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(3), 26-47.
- Özyurt, C. (2014). Marx'ta Yanılsama ve İdeoloji Olarak Din. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,7(2), 207-240.
- Şentürk, B. (2016). Özne, İdeoloji ve Söylem: Post- Marxism ve Laclau Üzerine Eleştirel Bir Deneme. *Birey ve Toplum*, 6(11), Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/224412>
- Therborn, G. (1989). *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, (Çev. İrfan Cüre). İstanbul: İletişim Yayınları.